

ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ, ԲԱՅՑ ՈՉ ԴԱՎԱՆԱՓՈՒԻՉ
ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԱՇՈՏ ՀԱՅՐՈՒՆԻ

Երևանի «Մանգ» համալսարանի
հայոց լեզվի և օտար լեզուների առարկաների ամբիոնի
դասախոս, ԲՀԳՄԱ ՀՄ ակադեմիկոս
պատմ. գիտ. դոկտոր, պրոֆ.,
բանասիր. գիտ. թեկնածու

Դր. Յոհ. Լեփսիուսի «Գերմանական առաքելություն արևելքում» ընկերության¹ (այսուհետ՝ ԳԱԱ) գործունեությունն, ի տարբերություն բարեգործական աշխատանքներ վարող այլ կազմակերպությունների, Հայաստանում մշտապես մեծ սեր և համարում էր վայելում, չնայած այն բանին, որ որոշ կազմակերպություններ, ոչ պակաս ներդրումներ և համապատասխանաբար նաև բարեգործական աշխատանքներ են իրականացրել: Դա բնականաբար ուներ իր առանձնահատուկ դրոշմատվածություններ:

Մյուս կազմակերպությունները, որպես կանոն, մարդասիրական աշխատանքներին զուգահեռ ձգտում էին հայ հոգևոր-մշակութային կյանքում ձեռք բերել որոշակի ազդեցության ոլորտներ, մասնավորապես թե որբանոցներում և թե բնակչության շրջանում վարում էին նաև ակտիվ քարոզչություն՝ ջանալով լուսավորչական համայնքների ներսում ձևավորել նոր՝ բողոքական կամ կաթոլիկ համայնքներ, ինչն առաքելական եկեղեցու և համայնքների կողմից սուր դիմադրության ու հակամարտությունների պատճառ էր դառնում: Մինչդեռ Լեփսիուսն ու ԳԱԱ-ն, ինչպես դիպուկ կերպով նշում էր ընկերության աշխատակից Ռիխարդ Շեֆերը,

իրենց ելակետը համարում էին ոչ թե ավետարանի քարոզումը, այլ «ավետարանի պահանջների իրագործումը» [4, էջ 27]:

Քանի որ ընկերությունն իր նյութական միջոցների զգալի մասը հայթայթում էր գերմանական բարեպաշտ շրջանների նվիրատվություններից, որոնք այդ խնդրի հանդեպ անտարբեր չէին կարող լինել, հակառակորդների կողմից ԳԱԱ-ի հանդեպ ոչ բարյացակամ հասարակական կարծիք ստեղծելու նպատակով նման «խայծի» օգտագործումը բացառելու և միաժամանակ քարոզիչների գործունեության վնասարար նշանակությունն ըստ հարկի պարգաբանելու նպատակով Լեփսիուսը հարկադրված էր պարբերաբար հետևողականորեն հիմնավորել քարոզչության հարցում իր որդեգրած սկզբունքները: Նախ՝ քարոզիչների ձեռնարկումները ժամանակավրեպ էին և հակասում էին օրվա հրատապ պահանջներին. «Քաղցածներին,- ընդգծում էր Լեփսիուսը,- ցրտից սառած և թալանված մարդկանց, որբերին և այրիներին, որոնք անպաշտպան կերպով նման անմխիթար և անհույս թշվառության են մատնվել, պետք է նախ ոչ թե ավետարանը տալ, այլ հաց, հագուստ և աշխատանք» [4, էջ 27]:

Մյուս կողմից, Արևելքում քարոզչության՝ ավանդական և դոգմատիկ ըմբռումները Լեփսիուսի համոզմամբ ինքնանպատակ էին և քննություն բռնել չեն կարող, քանի որ չէին նպաստում հավատի ամրապնդման կարևորագույն նպատակին: Դրանք անտեսում էին Արևելքի «ներքին զարգացման» և հոգևոր-եկեղեցական կյանքի աշխուժացման պահանջները, որոնք այլ և շատ ավելի համապարփակ էին, քան որևէ եկեղեցու տեսադրույթների մերկ քարոզչությունն էր: Քարոզիչները պետք է մշտապես հիշեն, նշում էր Լեփսիուսը, որ Աստծո կողմից Արևելք են ուղարկվել ոչ թե որպես «որևէ դավանանքի կամ եկեղեցու սուրհանդակներ», այլ հանձնարարություն ունենալով քրիստոնյա եղբայրներին իրենց դժվարին ժամին մխիթարել և նեցուկ դառնալ խոսքով ու գործով: Այդ խոսքն ազդեցիկ դարձնելու, այն է՝ Ավետարանն Արևելքում վերակենդանացնելու և քրիստոնյա եղբայրներին հավատ ու կորով ներշնչելու համար Լեփսիուսի համոզմամբ նախ անհրաժեշտ էր համագործակցության, փոխադարձ սիրո և

վստահության պայմաններում վերակենդանացնել և ամրապնդել հին քրիստոնյա եկեղեցիները:

Մինչդեռ քարոզիչների գործելակերպը, ընդհակառակը, խզելով այդ եկեղեցիների հետ համագործակցության բոլոր եզրերը՝ պառակտում և ջլատում էր համայնքները: Հետևապես «Արևելքում կատարվելիք աշխատանքը,- ընդհանրացման կարգով նշում էր նա,- որին բոլոր մյուսներից առաջ կոչված է ավետարանական Գերմանիան, ո՛չ ավետարանականացման և ո՛չ էլ այդ իմաստով միսիոներական կարող է լինել: Այն պետք է լինի հոգևոր աշխատանք, որը հին եկեղեցիների կրթական և քրիստոնեական մակարդակը կբարձրացնի...: Միայն նա, ով պատմության մեջ Աստծո ճանապարհները չգիտի, կարող է հավատալ, թե անգլիական, ամերիկյան կամ գերմանական քրիստոնեության անգույն պատճենումը ինչ-որ ազդեցություն կարող է գործել Արևելքի ներքին զարգացման վրա» [4, էջ 27]:

Լեփսիուսի համոզմամբ, դա փաստարկում էր նաև ամերիկացի միսիոներների օրինակը, որոնց ուժերով Ավետարանի քարոզչությունն արդեն հասել էր իր հնարավոր առավելագույն արդյունքին, և նոր քարոզչությունը կարող էր վերածվել միայն անօգուտ մրցակցության: Այն չափով, որչափ գերմանացի բողոքականներն առնչվում էին ամերիկյան քարոզիչների հետ, նրանց փոխհարաբերությունը պետք է կրեր համագործակցական բնույթ, առանձնապես այն բնագավառներում, որտեղ դրանք կաղում էին: Այդ բնագավառներից կարևորագույնը Լեփսիուսը համարում էր ամերիկյան կրթության համակարգը, որի մեթոդական դրվածքը, նրա համոզմամբ, խիստ թերի էր, քանի որ օտարացնում էր քրիստոնյաներին սեփական ազգային արժեքներից:

Փաստորեն նրբորեն բացառելով քարոզչության անհրաժեշտությունը, Լեփսիուսը միաժամանակ քննադատում էր այն բացասական հետևանքները, որ ուներ ամերիկյան քարոզիչների կրթահամակարգը՝ արևելյան քրիստոնյաներին օտարացնելով իրենց ազգային արժեքներից: «Արևելքում,- ընդհանրացման կարգով նշում էր Լեփսիուսը,- մեր աշխատանքում բոլոր պարագաներում պետք է խուսափել պրոպագանդայի որևէ փորձից կամ նույնիսկ միտումից և հրաժարվել քրիստոնյաների շրջանում

համայնքների ձևավորման՝ ցանկացած գործունեությունից, եթե մենք չենք կանենում ավելի քան դեղ, քան կառուցել:

Մեր աշխատանքը պետք է հին քրիստոնեական եկեղեցիների հանդեպ, որտեղ նրանք դեռ գոյություն ունեն, լինի նույնքան անկեղծ և անկանխակալ, բարեկամական և օգնության պատրաստ, ինչպես բողոքական համայնքների հանդեպ: Քանի որ մենք բարոյական իրավունք չունենք լուսավորչական ծնողների որբացած երեխաներին օտարացնել իրենց եկեղեցուց, նրանց հանդեպ մեր առաջադրանքը սահմանափակվում է քրիստոնեական-բարոյական դաստիարակությամբ և ուսուցմամբ, որով մենք կարող ենք քրիստոնեության առաջադիմության համար ավելին անել, քան ուղղակի քարոզությամբ» [2, էջ 6]:

Լեւիսիուսի ընկերությունն իր երկարամյա գործունեության ընթացքում մշտապես հավատարիմ մնաց իր առաջնորդի գաղափարական սկզբունքներին: Այն հայության մեջ երբեք քարոզչական գործունեություն չծավալեց, այլ իր բոլոր հնարավորությունները ի սպաս դրեց հայ ժողովրդին և եկեղեցուն գորավիզ լինելուն: Ընդ որում ուշագրավ է, որ ընկերության՝ դրսի աշխատակիցների ոչ քարոզչական գործունեությունը պայմանավորված էր ոչ միայն այդ հարցում ԳԱԱ-ի որդեգրած դիրքորոշմամբ, այլև սեփական փորձառությամբ:

Ուոհայի մասնաճյուղի աշխատակից Կարեն Յեպեն, օրինակ, միանշանակորեն անբույլատրելի էր համարում նաև կրոնական քարոզությունը լուսավորչական ծնողների երեխաների և հայ բնակչության շրջանում: Քաջ գիտակցելով հայ ժողովրդի համախմբման և ազգային ինքնության պահպանման հարցում առաքելական եկեղեցու ունեցած պատմական և այժմեական նշանակությունը՝ նա հասու էր նաև այն վնասակար հետևանքներին, որ ուներ քարոզիչների գործունեությունը: Յեպեի համոզմամբ այն առանձնապես կործանարար էր հայերի համար, որոնց՝ ազգության և կրոնի ըմբռնումները այն աստիճան սերտ էին միախուսված, որ մեկի կորուստը պատճառ էր դառնում նաև մյուսի կորստյանը: Այդ վկայում էր նաև Ուոհայի լուսավորչական և բողոքական համայնքների օրինակը. «Բողոքական հայերը պոկվել են անցյալից և պատմությունից, - նշում էր Յեպեն, - նրանք նման են

բույսերի, որոնք դեռ խորը արմատներ չեն նետել: Ցանկացած հողմ նրանց պոկում և տանում է իր հետ: Հոգեբանական անառողջ այլակերպումները, որոնք հաճախ շողոքորթության կերպարանք են ստանում, նրանց մեջ շատ ավելի մեծ ավերածություններ են գործում, քան լուսավորչականների...» [1, էջ 4]:

Մյուս կողմից, Յեպեի համոզմամբ, արևմտյան եկեղեցիները նաև բարոյական իրավունք չունեին հայ առաքելական եկեղեցուց հավատացյալներ կորզել, քանի որ վերջինս իրականում ոչ միայն «անշնչացած» չէր, ինչպես ընդունված էր կարծել Եվրոպայում, այլև նույնիսկ նորագույն շրջանում, անհավատալի ծանր պայմաններում կարողացել է դիմակայել և տոկալ, այլ կերպ ասած՝ ապացուցել իր կենսունակությունը և պատմության մեջ հաստատել իրեն: Թե անցյալում և թե նոր շրջանում այդ եկեղեցու հավատացյալները նահատակության այնպիսի օրինակներ են ցույց տվել, որպիսին այլ ժողովուրդների մեջ դեռ տեսնված չէր: Մի քննություն, որն, ըստ Յեպեի, իրենք՝ եվրոպական եկեղեցիները դեռևս չէին հանձնել: «Մենք իրավունք չունենք մոռանալ, - նշում էր նա, - որ հայերը Քրիստոսի համար նահատակվում էին, երբ մենք դեռ մորթու մեջ փաթաթված՝ Օդիսին կամ Թորին զոհեր էինք մատուցում: Եվ հավանաբար մենք պետք է մի փոքր ավելի զգույշ խոսենք «մեռած» լուսավորչական եկեղեցու մասին: Քանի որ նահատակները քրիստոնեական եկեղեցու ամենակենդանի զավակներն են: Ինչպես՝ կարող էր մեռած մայրը այդպիսիներին աշխարհ բերել» [7, էջ 89]:

Հետևությունը, բնականաբար, մեկն էր, հայության համախմբման հարցում եկեղեցին ուներ խիստ կարևոր նշանակություն, որի պատճառով և ի շահ հայ ժողովրդի իրագործվող բարեգործական մախաձեռնությունների հիմքում պետք է առկա լիներ նաև նրա եկեղեցու ամրապնդման ձգտումը, հանգամանք, որ անհամատեղելի էր միաժամանակ և բարեգործությամբ և քարոզությամբ զբաղվող կազմակերպությունների գործունեությանը: Ընդ որում, Յեպեն այդ դիտարկում էր ոչ միայն մարդասիրական, այլև համաշխարհային քրիստոնեության շահերի տեսանկյունից: «Մենք, նշում էր նա, շարունակ քարոզիչներ ենք ուղարկել հեթանոսների մոտ: Մենք հառաչում ու հեծում ենք, որ իսլամն այնքան շատ

քրիստոնյա համայքներ է կործանել, իսկ մի քրիստոնյա ժողովրդի, որն իր կրոնի համար պայքարել և տառապել է, թողել ենք, որ դանդաղ մահանա: Եթե մենք այդ ժողովրդին պաշտպանեինք և զորացնեինք, ապա այժմ կունենայինք մի ամուր ամբողջ իսլամի դեմ» [1, էջ 8]:

Ինչպես Ռուսիայում, Խոյի որբանոցում նույնպես երեխաների կրթությունն ու դաստիարակությունը կազմակերպվում էր հայ ազգային և եկեղեցական ավանդույթների հիմքի վրա՝ գերծ քարոզչության կամ դավանափոխության որևէ միտումից: Ընդ որում Խոյի աշխատակիցները ևս հաճախակի հանդես էին գալիս ծավալուն հրապարակումներով՝ ըստ ամենայնի հիմնավորելով հայ առաքելական եկեղեցու հավատացյալների և որբանոցի երեխաների շրջանում քարոզչության իրականացման անթույլատրելիությունը: Այդ առումով առանձնապես բնութագրական է Դեոփիզ ֆոն Օյրցենի 1903 թ-ին հրատարակված՝ «Մեր որբ երեխաների եկեղեցական պատկանելությունը» հոդվածը, որտեղ նա խնդիրը դիտարկում էր ամենատարբեր տեսանկյուններից: «Գերմանական պետական օրենքները Գերմանիայում արգելում են կաթոլիկ ծնողների որբացած երեխաներին ավետարանական եկեղեցում դաստիարակել,- նշում էր նա,- ուրեմն ինչու՞ պետք է այդ թույլատրելի լինի հայ քրիստոնյաների որբերի հանդեպ: Առավել ևս, երբ այդ դեպքում երեխաները պետք է պատկանեն մի եկեղեցու, որի խնամքն ու հոգատարությունը հետագայում երբեք չեն վայելելու: Չէ՞ որ Պարսկաստանում, ինչպես Արևելքի մյուս երկրներում, գերմանական ավետարանական եկեղեցի չկա, և նրանք կորբանան մակ եկեղեցու առումով» [3, էջ 177]:

Անշուշտ, այդ հարցի ամենապարզունակ պատասխանը կլինի այն, որ հարկավոր էր հիմնել ավետարանական եկեղեցիներ՝ դրանց համար պատրաստելով ուսուցիչներ և քահանաներ: Օյրցենի համոզմամբ, սակայն, այդ նույնպես արդարացի չէր լինի:

«Չնայած հայ առաքելական եկեղեցին կարծրացած է,- նշում էր նա այդ առթիվ,- և պահպանել սովորույթներ, ուսմունքներ և այլն, որոնց հետ մենք որպես ավետարանական քրիստոնյաներ չենք կարող համաձայնել, սակայն միթե՞ իրավունք ունենք որպես մրցակիցներ հանդես գալ նրա դեմ, որը, չնայած իր բոլոր

թուլություններին և հիվանդություններին, կոտորածների ժամանակ հազարավոր քրիստոնյա նահատակներ է ի հայտ բերել» [3, էջ 178]:

Այսպիսով, Օյրցենը, ինչպես Ռուսիայում Յեպեն, ընդդիմանում էր հայ եկեղեցու «անկենդանության» վերաբերյալ գոյություն ունեցող տեսակետներին, քանի որ անկենդան եկեղեցուց նահատակներ դուրս գալ չէին կարող: Ավելին, հայ եկեղեցու բարենորոգության ձգտումները, և այն հանգամանքը, որ հայ հոգևորականներից շատերն էին մեկնում Գերմանիա աստվածաբանություն ուսանելու համար, հուշում էին, որ այդ եկեղեցին ուներ վերանորոգության նախադրյալներն ու անհրաժեշտ ներուժը և միջամտության կարիք չէր զգում [3, էջ 178]:

Բացի այդ, նշում էր Օյրցենը, այն ոչ միայն չի բռնանում խղճի ազատության վրա, այլև «անհավատալի համբերատար է» և նույնիսկ իր հավատացյալներին չի արգելում մասնակցել այլ եկեղեցիների ժամերգություններին, այնպես որ «սովորական անհատը, եթե նա մի քիչ քրիստոնեական համբերատարություն և սեր է սովորել, հայ առաքելական եկեղեցում ոչ միայն կարող է պահպանել իր ավետարանական հավատը, այլև գործել նրա համար» [3, էջ 181]:

Հետևապես, Օյրցենի համոզմամբ, սխալ էր որևէ եկեղեցու վերաբերյալ կարծիքներ կազմել՝ հենվելով միայն նրա արարողակարգի ձևային տարբերությունների վրա:

Նման ընկալումները կարող էին հանգեցնել թյուրիմացությունների, քանի որ «ձևերը և էությունը տարբեր իրողություններ են»:

Օյրցենն իր տեսակետները հիմնավորելու համար վկայակոչում էր Մ. Լութերին, որը, որքան էլ անողորք էր կաթոլիկ եկեղեցու մոլորությունների հանդեպ, այնուամենայնիվ պահպանեց հին կաթոլիկ եկեղեցու ուսմունքի և արարողակարգի բազմաթիվ տարրեր և այնքան ժամանակ հանդուրժեց դրանց գոյությունը, մինչև ինքնաբերաբար դուրս կնդվեին: Նա իր տեսակետները հաստատում էր՝ վկայակոչելով նաև ամերիկացի քարոզիչների օրինակը, որոնց գործունեությունն այլ արդյունք չէր ունեցել, քան հայնքների պառակտումը²:

Ինչևէ, քանի որ Գերմանիայի զանազան շրջաններում հաճախակի դժգոհություններ էին ի հայտ գալիս այն առնչությամբ, որ Լեփսիուսի ընկերությունը կատարում էր բացառապես մարդասիրական գործունեություն և ամենևին չէր զբաղվում հայկական կամ նույնիսկ մահմեդական շրջաններում ավետարանական քարոզչության իրականացմամբ, այդ և նման մտայնությունների դեմ պայքարը մշտապես մնում էր ընկերության հրապարակախոսության օրակարգում:

«Որոշ շրջաններ,- տեղեկացվում էր պարբերականի մեկ այլ համարում,- որոնք միսիան առանց մկրտության և հեթանոսների դարձերի չեն կարող պատկերացնել, արդեն այն տեսակետն են արտահայտել, որ Լեփսիուսի Առաքելության աշխատանքը միսիոներական ընկերության անվանումը չի վաստակում, այլ միայն մարդասիրական բնույթ ունի: ...Այսօր յուրաքանչյուր խելացի միսիայի կարգախոսը պետք է լինի ոչ թե նոր դավանափոխությունների կատարումը, այլ նրանց վերածեղբերումը, որոնք մեր մեղքով կորել են, նրանց պահպանումը, որոնց սպառնում է կործանումը...» [6, էջ 4]:

Ավելին, «միսիայի» ավանդական ըմբռնումը Դր. Լեփսիուսի ԳԱԱ-ի համոզմամբ, այլևս չէր համապատասխանում ժամանակի պահանջներին, և նույնիսկ մահմեդական շրջանների ավետարանականացման պահանջները, ընկերության համոզմամբ, ինքնանպատակ ու ժամանակավրեպ էին ու կշարունակեին լինել այնքան ժամանակ, քանի դեռ առկա էր հալածված և առևանգված քրիստոնյաներին մահմեդականացումից փրկելու գերխնդիրը: «Հավանաբար առաջին հայացքից օտարուտի է թվում, որ մենք որպես ավետարանական միսիա մեր առաջադրանքը չենք համարում հայ ժողովրդի ներսում կամ հայ ժողովրդի՝ մեզ վատահաված երեխաների մեջ ավետարանական-եկեղեցական ուսմունքը ներմուծելը:

Մակայն ավելի խորագնին կշռադատման դեպքում պարզ կդառնա, որ միսիայի գաղափարը չի նշանակում քրիստոնյա հավատակիցներին մեկ այլ եկեղեցուց բերել սեփական եկեղեցին: ...Հայության փրկության գործը, որբերի խնամքն ու փրկագնման աշխատանքը հենց այն իմաստով է միսիոներական աշխատանք,

որ արդեն գրավված տարածքը իսլամից դարձյալ խլվում է, և բացի այդ քրիստոնյա եկեղեցիների հյուծված անդամները ամրապնդվում են և քաջալերվում և ունակ դառնում դիմանալու»[5, էջ 71]:

Դր. Լեփսիուսի ԳԱԱ-ն իր ընդդիմախոսների մեղադրանքների սնանկությունը մշտապես փաստարկում էր հայ առաքելական եկեղեցու վերաբերյալ գոյություն ունեցող թյուր տեսակետների հերքման միջոցով՝ ի ցույց հանելով դրանց անհեթեթությունն ու կանխակալությունը:

«Մենք միշտ հրաժարվել ենք հայոց հին եկեղեցին բողոքականացնել,- տեղեկացնում էր ընկերությունը 1929 թ-ին, - որովհետև իրավունք չունենք պառակտել մի քրիստոնյա եկեղեցու, որը պատմության մեջ հնագույնն է, այլ պետք է ծառայենք նրան: Հին եկեղեցիների թուլությունները մեզ, իհարկե, հայտնի են, ինչպես հայտնի է նաև այն, որ այդ «թույլ» եկեղեցին մեկ և կես հազարամյակ է, ինչ իսլամի կենտրոնում դիմակայման և կենսունակության այնպիսի ուժ է ի հայտ բերել, որպիսին արևմտյան եկեղեցիները դեռ պետք է ապացուցեն: ...Մենք պարտավոր ենք ակնածանք տաժել այդ փաստի հանդեպ»:

Լեփսիուսի ընկերությունը փաստորեն դարձավ այն միակ առաքելական կազմակերպությունը, որը հայկական շրջաններում ոչ միայն քարոզչական գործունեություն չժավալեց, այլև մշտապես սուր և անզիջում գաղափարապայքար էր մղում քարոզչության կողմնակիցների դեմ, և որի գործունեությունն այդ տեսանկյունից խիստ ուսանելի է նաև մեր ժամանակների համար:

¹ «Գերմանական առաքելություն արևելքում» (Deutsche Orient-Mission) կազմակերպությունը, դր. Յոհ. Լեփսիուսի կողմից հիմնվելով 1895 թ. սեպտեմբերի 29-ին, շուրջկես հարյուրամյակ շարունակ համապարփակ փրկարար աշխատանքներ ծավալեց թե իր բնօրրանում գտնվող վտանգված ժողովրդի, և թե այլ երկրներում հանգրվանած բազմա-հազար հայ փախստականների շրջանում:

Ստորև մենք կանդրադառնանք միայն քարոզչության հարցի հանդեպ ընկերության որդեգրած դիրքորոշման լուսաբանմանը:

² Վերոնշյալ դիրքորոշումն ընդհանրական էր ընկերության՝ ոչ միայն Ուտհայի և Խոյի, այլև Դիարբեքիում, Թալասում և այլ շրջաններում գործող մասնաճյուղերի համար:

Օգնագործված գրականություն

1. **Jeppe K.** Das Waisenhaus in Urfa // „Der Christliche Orient“, 1909.
2. **Lepsius J.** Der Herausgeber an die Freunde unsrer Arbeit // „Der Christliche Orient“, 1900.
3. **Oerzen D. von,** Die kirchliche Stellung unserer Waisenkinder // „Der Christliche Orient“, 1903.
4. **Schfer R.** Geschichte der Deutschen Orient-Mission. Potsdam, 1932.
5. **Schfer R.** Werden die armenischen Kinder konfirmiert? // „Orient im Bild“, 1929.
6. **Schneider Th.** Karen Jeppe als Missionarin // „Orient im Bild“, 1929.
7. **Sick I. M.** Karen Jeppe im Kampf um ein Volk in Not. Stuttgart, 1929.

Аннотация

Ашот Айруни

Миссионерская, но не вероотступническая организация

Учрежденная и возглавляемая Др. Йоханнесом Лепсиусом организация «Германская миссия на Востоке» была единственной из ряда миссионерских организаций, осуществляющих деятельность в Армении, которая не только не занималась вероотступнической пропагандой, но и была категорически против такой пропаганды и в течение полувека бескорыстно посвящала себя делу спасения бедствующего армянского народа.

В статье освещается позиция организации относительно вопроса вероотступничества, что может быть поучительно для организаций, занимающихся миссионерской деятельностью и в наши дни.

